

**MAKTAB PSIXOLOGLARIDA KASBIY ADAPTATSIYANI
RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI**

To'laganova Mohinur Abduhakim qizi

O'zMPU huzuridagi Psixologiya o'quv-ilmiy Markazi

katta ilmiy xodimi

email:tulaganovam50@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab psixologlarida kasbiy adaptatsiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kasbiy adaptatsiya jarayonining mazmuni, yosh mutaxassislarning ishga kirishdagi qiyinchiliklari, shuningdek, ustoz-shogird tizimi, pedagogik qo'llab-quvvatlash, refleksiya, hamkorlik va tanqidiy fikrlash texnologiyalarining roli yoritiladi. Maqola amaliy tavsiyalar bilan yakunlanib, maktab psixologining kasbiy kompetentligini shakllantirishda institutsional va metodik omillarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: maktab psixologi, kasbiy adaptatsiya, pedagogik shart-sharoitlar, kasbiy kompetentlik, ustoz-shogird, refleksiya, tanqidiy fikrlash, kasbiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические условия развития профессиональной адаптации школьных психологов. В исследовании раскрываются содержание процесса профессиональной адаптации, трудности молодых специалистов при вступлении в профессиональную деятельность, а также роль системы наставничества, педагогической поддержки, рефлексии, сотрудничества и технологий критического мышления. В заключении статьи представлены практические рекомендации, раскрывающие значение институциональных и методических

факторов в формировании профессиональной компетентности школьного психолога.

Ключевые слова: школьный психолог, профессиональная адаптация, педагогические условия, профессиональная компетентность, наставничество, рефлексия, критическое мышление, профессиональное развитие.

Abstract. This article analyzes the pedagogical conditions for developing the professional adaptation of school psychologists. The study examines the content of the professional adaptation process, the challenges faced by young specialists when entering professional practice, as well as the role of mentoring systems, pedagogical support, reflection, collaboration, and critical thinking technologies. The article concludes with practical recommendations highlighting the importance of institutional and methodological factors in the formation of school psychologists' professional competence.

Keywords: school psychologist, professional adaptation, pedagogical conditions, professional competence, mentoring, reflection, critical thinking, professional development.

KIRISH. Maktab psixologining kasbiy faoliyati zamonaviy ta'lim tizimida muhim o'rin tutib, u nafaqat o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini o'rganish, balki diagnostika, maslahat berish, profilaktik tadbirlarni tashkil etish, korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni amalga oshirish hamda pedagogik jamoa bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yishni talab qiladi. Shu sababli yangi ish boshlagan psixologning kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyati faqatgina oliy ta'lim jarayonida egallagan nazariy bilimlari bilan emas, balki uning yangi kasbiy muhitga

moslashish darajasi, kasbiy vazifalarni anglash qobiliyati va amaliy faoliyatni samarali tashkil eta olish kompetensiyasi bilan ham belgilanadi [9].

Kasbiy adaptatsiya — bu shaxsning yangi kasbiy sharoitlarga moslashishi, kasbiy vazifalarni o'zlashtirishi, professional rol va mas'uliyatlarini anglab yetishi hamda o'zini muayyan kasb vakili sifatida shakllantirish jarayonidir. Maktab psixologlari uchun ushbu jarayon alohida ahamiyatga ega, chunki ularning faoliyati inson omiliga, murakkab ijtimoiy munosabatlarga va turli pedagogik vaziyatlarga bog'liq bo'lgan ko'p qirrali faoliyat hisoblanadi. Kasbiy moslashuv jarayonida mutaxassis nafaqat mavjud bilim va ko'nikmalarini amaliyotga tatbiq etadi, balki yangi kommunikativ strategiyalar, psixologik ta'sir usullari va tashkiliy faoliyat shakllarini ham egallaydi [2; 4].

Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatning rivojlanishi maktab psixologidan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlik, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va pedagogik hamkorlik ko'nikmalarini talab qilmoqda. Biroq yosh mutaxassislarning amaliy faoliyatining dastlabki bosqichida bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin. Jumladan, kasbiy vazifalar mazmunini to'liq anglamaslik, pedagogik jamoa bilan samarali muloqot o'rnatishdagi qiyinchiliklar, psixodiagnostik vositalardan foydalanish tajribasining yetarli emasligi, hujjat yuritish jarayonidagi noaniqliklar hamda kasbiy o'zini baholashning beqarorligi shular jumlasidandir [5; 6].

Yosh mutaxassislarning kasbiy adaptatsiyasini samarali tashkil etishda pedagogik shart-sharoitlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday shart-sharoitlar qatoriga ustoz-shogird tizimini yo'lga qo'yish, metodik va pedagogik qo'llab-quvvatlashni ta'minlash, refleksiv faoliyatni rivojlantirish, tajriba

almashish imkoniyatlarini yaratish hamda tanqidiy fikrlash texnologiyalaridan foydalanish kiradi. Xaydarova tadqiqotida ham yosh mutaxassislarning kasbiy moslashuvi jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi texnologiyalardan foydalanish ularning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishi va kasbiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlangan [1].

Shuningdek, kasbiy rivojlanish uzluksiz jarayon bo'lib, mutaxassisning faoliyat davomida yangi bilimlarni egallashi, o'z tajribasini tahlil qilishi va professional kompetensiyalarini takomillashtirib borishini talab qiladi. Xorijiy tadqiqotlarda ham maktab psixologlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda uzluksiz kasbiy rivojlanish, professional hamkorlik va amaliy qo'llab-quvvatlash tizimlarining muhimligi qayd etiladi [10].

Shu nuqtai nazardan, maktab psixologlarida kasbiy adaptatsiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish zamonaviy ta'lim tizimi uchun dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur muammoni tadqiq etish yosh mutaxassislarning kasbiy barqarorligini oshirish, psixologik xizmat sifatini yaxshilash va ta'lim muassasalarida samarali psixologik muhitni shakllantirish imkonini beradi [3; 9].

MATERIALLAR VA METODLAR. Mazkur maqola nazariy-tahliliy tadqiqot metodiga asoslangan bo'lib, maktab psixologlarida kasbiy adaptatsiyani rivojlantirish masalasiga oid ilmiy, o'quv-uslubiy va me'yoriy manbalar kompleks ravishda o'rganildi. Tadqiqot jarayonida kasbiy psixologiya, pedagogik kompetentlik, psixologik xizmatni tashkil etish, yosh mutaxassislarning kasbiy moslashuvi hamda professional rivojlanish masalalariga bag'ishlangan mahalliy va xorijiy adabiyotlar qiyosiy tahlil qilindi [2; 4; 9].

Tahlil jarayonida maktab psixologining kasbiy faoliyatiga moslashuviga ta'sir etuvchi asosiy omillar, jumladan, kasbiy rolni anglash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, pedagogik jamoa bilan hamkorlik, reflektiv faoliyat, metodik qo'llab-quvvatlash va uzluksiz kasbiy rivojlanish mexanizmlari ajratib ko'rsatildi. Shuningdek, kasbiy adaptatsiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar tizimli ravishda tahlil qilindi [3; 10].

Maqolada quyidagi ilmiy masalalarga asosiy e'tibor qaratildi: kasbiy adaptatsiyaning mazmun-mohiyati, uning kasbiy kompetentlik bilan o'zaro bog'liqligi, yosh mutaxassislarning faoliyatga kirishish jarayonidagi muammolari hamda ushbu jarayonni samarali tashkil etish mexanizmlari. Xususan, tanqidiy fikrlash texnologiyalarining yosh mutaxassislarni mustaqil fikrlashga, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishga va asoslangan kasbiy qarorlar qabul qilishga yo'naltiruvchi vosita sifatidagi imkoniyatlari o'rganildi [1].

Tadqiqotda nazariy umumlashtirish, qiyosiy tahlil va ilmiy manbalarni tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlar asosida maktab psixologlarining kasbiy adaptatsiyasini ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlar modeli shakllantirildi.

NATIJALAR. O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, maktab psixologlarida kasbiy adaptatsiyani rivojlantirishning birinchi muhim pedagogik sharti — kasbiy faoliyat mazmuni, vazifalari va mas'uliyat doirasini aniq belgilashdan iborat. Yosh mutaxassis o'zining professional funksiyalarini, ish jarayonidagi ustuvor yo'nalishlarni va faoliyat mezonlarini aniq anglagan taqdirda, yangi kasbiy muhitga tezroq moslashadi hamda faoliyat jarayonida yuzaga keladigan noaniqliklarni samaraliroq bartaraf eta oladi [9].

Ikkinchi muhim shart — ustoz-shogird tizimi asosida tashkil etiladigan kasbiy qo'llab-quvvatlashdir. Tajribali mutaxassis tomonidan beriladigan metodik yordam, real kasbiy vaziyatlarni birgalikda tahlil qilish, hujjatlar bilan ishlash bo'yicha yo'riq berish va amaliy faoliyat namunalarini ko'rsatish yosh psixologning kasbiy ishonchini oshiradi. Bunday hamkorlik modeli yangi mutaxassisning mustaqil faoliyatga bosqichma-bosqich o'tishini ta'minlaydi [9].

Uchinchi pedagogik shart — reflektiv muhitni shakllantirishdir. Refleksiya jarayonida yosh psixolog o'z faoliyatini tahlil qiladi, qabul qilgan qarorlarini baholaydi, kasbiy kuchli va zaif jihatlarini aniqlaydi hamda kelgusidagi faoliyatini takomillashtirish yo'llarini belgilaydi. Bu jarayon kasbiy o'zini anglash va professional identifikatsiyaning rivojlanishiga xizmat qiladi [2; 4].

To'rtinchi shart — tanqidiy fikrlash texnologiyalaridan foydalanishdir. Xaydarovanning tadqiqotida qayd etilganidek, tanqidiy fikrlashga asoslangan yondashuvlar yosh mutaxassislarning mustaqil tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga turli nuqtayi nazardan yondashish, muqobil yechimlarni izlash va dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi [1]. Bu esa maktab psixologining kasbiy mustaqilligi va amaliy kompetentligini oshiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Beshinchi shart — kasbiy hamkorlik muhitini yaratishdir. Maktab psixologi pedagoglar, sinf rahbarlari, ta'lim muassasasi rahbariyati va ota-onalar bilan samarali muloqot o'rnatish olishi uning kasbiy moslashuvini tezlashtiradi. Hamkorlik asosidagi faoliyat psixologik xizmatning samaradorligini oshirib, mutaxassisning ta'lim jarayonidagi o'rnini mustahkamlaydi [6; 9].

Oltinchi shart — metodik ta'minotning mavjudligidir. Aniq ishlab chiqilgan yo'riqnomalar, diagnostik metodikalar, hujjat namunalari, ish algoritmlari va amaliy tavsiyalar yosh mutaxassisning faoliyatini tizimli tashkil etishiga yordam beradi. Metodik jihatdan qo'llab-quvvatlangan muhit kasbiy noaniqliklarni kamaytiradi va faoliyat samaradorligini oshiradi [5; 9].

Yettinchi shart — uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini yo'lga qo'yishdir. Doimiy malaka oshirish, yangi metodlarni o'rganish, professional seminar va treninglarda ishtirok etish maktab psixologining kompetentligini barqaror rivojlantirish imkonini beradi. Lopez tadqiqotida ham uzluksiz professional rivojlanish maktab psixologlarining kasbiy faoliyati, amaliy ko'nikmalari va zamonaviy ta'lim talablariga moslashishida muhim omil sifatida ko'rsatilgan [10].

MUHOKAMA. Kasbiy adaptatsiya jarayoni faqatgina yangi ish joyining tashkiliy sharoitlariga moslashish bilan cheklanmaydi, balki mutaxassisning professional identiteti, kasbiy qadriyatlari va faoliyat subyekti sifatidagi o'zini anglashining shakllanish jarayonini ham qamrab oladi. Maktab psixologi faoliyatida ushbu jarayon alohida ahamiyatga ega, chunki uning professional roli faqatgina o'quvchilar bilan individual ishlash yoki maslahat berishdan iborat bo'lmay, balki ta'lim muassasasida psixologik muhitni yaxshilash, profilaktik tadbirlarni tashkil etish, pedagoglar va ota-onalar bilan hamkorlik qilish kabi tizimli vazifalarni ham o'z ichiga oladi [2; 4].

Yosh psixologning kasbiy moslashuvi jarayonida u nafaqat mavjud bilim va ko'nikmalarini amaliy faoliyatga tatbiq etadi, balki kasbiy mas'uliyat, etik me'yorlar, hamkorlik madaniyati va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Shu jihatdan kasbiy adaptatsiya mutaxassisning professional

yetuklikka erishish yo‘lidagi muhim bosqich hisoblanadi. Agar ushbu jarayon tizimli pedagogik qo‘llab-quvvatlash asosida tashkil etilsa, yangi mutaxassisning kasbiy ishonchi va faoliyat samaradorligi ortadi [9].

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kasbiy adaptatsiya samaradorligi bir qator pedagogik omillar bilan belgilanadi. Jumladan, maqsadga yo‘naltirilgan boshqaruv, metodik yordam, ijobiy psixologik muhit, amaliy mashg‘ulotlar va tajriba almashish imkoniyatlari yosh mutaxassisning kasbiy rivojlanishini tezlashtiradi [3; 10]. Ayniqsa, refleksiya va tanqidiy fikrlashga asoslangan yondashuvlar kasbiy vaziyatlarni chuqur tahlil qilish, muqobil yechimlarni izlash va asoslangan qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi [1].

Tanqidiy fikrlash texnologiyalaridan foydalanish yosh psixologga tayyor ko‘rsatmalarni bajaruvchi mutaxassis sifatida emas, balki vaziyatni tahlil qiluvchi, muammoni mustaqil hal qila oladigan va o‘z faoliyatiga baho bera oladigan professional sifatida shakllanish imkonini beradi. Bunday yondashuv kasbiy kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari — nazariy bilim, amaliy ko‘nikma, kasbiy malaka va professional munosabatlarning yaxlit rivojlanishini ta’minlaydi [1; 2].

Maktab psixologining samarali adaptatsiyasi uchun ta’lim muassasasida qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhit shakllantirilishi zarur. Bunday muhit ochiq muloqot, tajriba almashish, maslahat olish, xatolarni tahlil qilish va yangi usullarni sinab ko‘rish imkoniyatlarini yaratishi kerak. Aynan shunday sharoitda yosh mutaxassis nafaqat ish jarayoniga moslashadi, balki o‘zining kasbiy pozitsiyasi va professional ishonchini ham mustahkamlaydi [9].

Shuningdek, kasbiy adaptatsiyani tashkil etishda ustoz-shogird tizimi va uzluksiz kasbiy rivojlanish mexanizmlarining o'rni katta. Tajribali mutaxassislar ko'magida yangi psixolog real amaliy vaziyatlarni tahlil qiladi, kasbiy xatolarni anglaydi va samarali faoliyat strategiyalarini shakllantiradi. Lopez tadqiqotida ham uzluksiz kasbiy rivojlanish maktab psixologlarining professional faoliyatini takomillashtirish, yangi talablar va vazifalarga moslashish imkonini beruvchi muhim omil sifatida qayd etilgan [10].

Demak, kasbiy adaptatsiya maktab psixologining professional kompetentligini shakllantiruvchi boshlang'ich va strategik bosqichdir. Ushbu jarayonning samarali tashkil etilishi mutaxassisning kasbiy barqarorligi, mustaqil faoliyat yuritish qobiliyati va ta'lim muassasasidagi psixologik xizmat sifatining oshishiga xizmat qiladi. Shu bois kasbiy adaptatsiyani faqat individual moslashuv jarayoni sifatida emas, balki pedagogik va institutsional jihatdan boshqarilishi lozim bo'lgan rivojlanish mexanizmi sifatida qarash zarur [5; 10].

XULOSA. Maktab psixologlarida kasbiy adaptatsiyani rivojlantirish ularning kasbiy kompetentligini shakllantirish va professional faoliyatga muvaffaqiyatli kirishishini ta'minlovchi muhim pedagogik shartlardan biridir. Kasbiy adaptatsiya jarayoni nafaqat yangi ish muhitiga moslashish, balki mutaxassisning kasbiy identitetini shakllantirish, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish va amaliy faoliyat samaradorligini oshirish jarayonini ham anglatadi [2; 9].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktab psixologlarining samarali adaptatsiyasini ta'minlashda ustoz-shogird tizimi, reflektiv faoliyat, metodik qo'llab-quvvatlash, pedagogik jamoa bilan hamkorlik va tanqidiy fikrlash texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur mexanizmlar yosh

mutaxassisga kasbiy vazifalarni chuqur anglash, murakkab vaziyatlarni tahlil qilish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va o'z faoliyatini takomillashtirib borish imkonini beradi [1; 3].

Kasbiy adaptatsiya jarayoni qanchalik tizimli va maqsadga yo'naltirilgan tashkil etilsa, maktab psixologining kasbiy mustaqilligi, o'ziga bo'lgan ishonchi va amaliy faoliyat samaradorligi shunchalik yuqori bo'ladi. Shu sababli ta'lim muassasalarida yangi ish boshlagan psixologlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratish, jumladan, mentorlik, muntazam maslahat, kasbiy rivojlanish dasturlari va metodik yordam tizimini institutsional darajada yo'lga qo'yish zarur [9; 10].

Umuman olganda, maktab psixologining professional rivojlanishi individual sa'y-harakatlar bilan bir qatorda, ta'lim tashkilotida yaratilgan pedagogik shart-sharoitlar va qo'llab-quvvatlovchi kasbiy muhitga ham bevosita bog'liqdir. Samarali tashkil etilgan adaptatsiya tizimi nafaqat yosh mutaxassisning kasbiy barqarorligini oshiradi, balki ta'lim muassasasidagi psixologik xizmat sifatining rivojlanishiga ham xizmat qiladi [5; 10].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (GOST formatida)

1. Xaydarova R. A. Yosh mutaxassislarning kasbiy adaptatsiyasi jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi texnologiyalardan foydalanish samaradorligi // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2021. – B. 150–157.

2. Hayitov O. E., Umarova N. Sh. Kasbiy psixologiya: o'quv-uslubiy majmua. – Toshkent, 2016. – B. 5–13, 16–19.

3. Hayitov O. E., Umarova N. Sh. Kasbiy psixologiya: ishchi o'quv dasturi. – Toshkent, 2016. – B. 16–18.
4. Karimova V. M., Hayitov O. E., Akramova F. A., Lutfullayeva N. X. Psixologiya. – Toshkent: TDIU “Talaba”, 2010. – B. 140–168.
5. Qodirov B. R., Qodirov K. B. Kasbiy tashxis metodikalari to'plami. – Toshkent, 2003. – B. 12–37.
6. Sog'inov N. A. Ta'lim tizimida psixologik xizmatni amalga oshirishda psixodiagnostik vositalardan foydalanish. – Toshkent, 2001. – B. 7–26.
7. Seifert K. Educational Psychology. – New York: The Global Text Project, 2010. – 376 p. – P. 41–65.
8. Myers D. Psixologiya. – Minsk: Попурри, 2006. – B. 310–342.
9. Standards of Practice for New Brunswick School Psychologists. New Brunswick Department of Education and Early Childhood Development. – New Brunswick, 2015. – P. 3–21.
10. Lopez A. D. The relationship between continuing professional development and demographic characteristics, professional practices, and employment conditions of school psychologists: Dissertation. – University of South Florida, 2007. – P. 1–14, 181–189.